

## **MTA DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI**

**Fejős Zoltán**

**Új helyek, új metaforák**

**Közelítések a jelenkor múzeumi etnográfiájához**

**Budapest**

**2019**

## I. A kitűzött kutatás rövid összefoglalása

A doktori műként benyújtott könyv a múzeum és a jelen viszonyának azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a múzeumok – bizonyos előzmények után – a huszadik század második felében, még inkább az utolsó harmadában miért és hogyan fordultak a jelenkor megörökítése felé. Ebben milyen körülmények alakították s befolyásolják munkájukat? Milyen módszerekkel élnek, s milyen eredményeket értek el? Hogyan változott a múzeumi jelenkorvizsgálat és a dokumentáció az évek során? Ez milyen általánosabb kérdésekkel kapcsolódik össze? Ma milyen külső – társadalmi – és milyen belső – muzeológiai – összefüggések határozzák meg a múzeumok jelenkorkutatási törekvéseit?

Ebben a munkában a „múzeum” elsősorban a társadalmi kérdésekkel foglalkozó etnográfiai, kultúrtörténeti és történeti múzeumokat jelenti, noha olykor más területek is szóba kerülnek. A mű döntő módon a néprajzi múzeumok gyakorlatát vizsgálja, melyeket manapság tágabb értelemben társadalmi múzeumoknak neveznek. A társadalmi múzeum fogalma a frankofón muzeológiában kristályosodott ki az elmúlt három évtizedben. A koncepció s gyakorlata nincs kőbe vésve, nyitott irányultságként fogható fel. Jellemzője, hogy intézmények és szakemberek széles körében érvényesül (vagy érvényesíthető), s ily módon nem alkot homogén elméletet, nincs egységes eljárásmodja. *Nem* egy szakma – a néprajz – múzeuma, a diszciplináris alapok oldódnak, átrendeződnek, kibővülnek. Újdonsága leginkább abban az általános orientációban mutatkozik meg, ami érzékenységet, elkötelezettséget jelent a társadalom széles rétegeinek mindennapi élete, kultúrája, a folyamatos társadalmi változások, az új jelenségek, a jelenbeli aktuális társadalmi kérdések iránt. Vezérelve: a társadalomról, a társadalomnak. A társadalmi múzeum az ilyen irányultságot vallja magáénak, s tevékenysége ennek szolgálatában áll.

Ez a múzeumi praxis abban az értelemben rendelkezik viszonylag önálló státusszal, amennyiben a történeti vagy a művészeti perspektívák *mellett*, azoktól viszonylag *függetlenül* is érvényes megfigyelésekkel tud szolgálni a mindenkori társadalmi életről. Ez ugyanakkor nem azt jelenti, hogy a társadalmi múzeum elzárkózna a történetiségtől vagy a művészetek elől, s adandó alkalommal ne élne azok konkrét múzeummódszertani eszközeivel. Ily módon a múzeumi rendszer történetileg kialakult diszciplináris adottságai – másfelől: határai – nem tekinthetők abszolút érvényűeknek és végleg lezártnak. A jelenkor etnográfiáját muzeológiai értelemben a művészeti, vagy a történeti muzeológia, sőt a múzeumokon kívüli különféle tárgyközpontú projektek is jelentősen előmozdít(hat)ják. Figyelmünket tehát nem szűkíthetjük le a szorosan vett s a hagyományos keretek közt mozgó néprajzi múzeumi törekvésekre.

A doktori mű a mai társadalom és a múzeum sokrétű kapcsolatrendszerének egyetlen vonását vizsgálja, mégpedig a múzeum gyűjtő és megőrző

feladatkörének módosulását, programszerű alakíthatóságát, ami ma már korántsem a múzeumi munkatársak belső, a külvilágra nem tartozó kérdése. Nyilvánvaló, hogy a múzeum kiállításai, oktató-nevelő, szórakoztató programjaival szól elsősorban ahhoz a társadalomhoz, amelyben tevékenykedik, de gyűjteményezési gyakorlata sem függetleníthető ettől. Ez a társadalom ugyanakkor erősen differenciált, különféle csoportok, eltérő s ellentétes identitásformák, változatos érdeklődési körök, hálózatok „formájában” létezik. A múzeum kölcsönös kapcsolatban áll velük és a tárgyi, anyagi környezettel. A felek egymást választják, egymásra hatnak, aminek elevenébe vág, hogy a mindenkor jelent a múzeum miképpen örökíti meg, hogyan értelmezi, milyen szerepet szán ebben közönségének. A sajátos kutatási, gyűjteményképzési módszerek nem függetlenek attól a társadalomtól, amelyre irányulnak, de attól sem, hogy miként hat minderre az anyagi környezet. Nemcsak a múzeum választ társadalmi csoportot magának (mint kutatási területet), tárgyat (mint gyűjteményének új javait), hanem a társadalom is választ múzeumot (mint ideáinak megfelelő kifejezési formát) és tárgyat (amit megörökítésre méltónak gondol). És a tárgyak is választanak. A könyv ezt a bonyolult viszonyrendszert vizsgálja mind hazai és nemzetközi gyakorlati-empirikus megvalósulásait tekintve, mind elméleti vonatkozásban.

A könyvet megalapozó kutatás legáltalánosabb értelemben ahhoz keresett fogódzókat, hogy az etnográfiai és/vagy társadalmi múzeumi gyakorlat miképpen válhat a „modernitás utáni” jelen tűnékeny viszonyainak termékeny értelmezőjévé, illetve megörökítő eszközévé.

Az elmúlt két, két és fél évtizedben a magyarországi múzeumok olyan változásokon mentek át, amelyek a késő modern társadalom és kultúra átrendeződésének következményei. A hazai múzeumi rendszer némi késéssel nagyjából követte a nyugati világban végbement átalakulásokat. Pontosabban, tevékenységük átalakulásával maga is hozzájárult a múzeum fogalmának, illetve gyakorlatának újra értelmezéséhez. A múzeum társadalmi szerepe, egész létmódja itt is jócskán megváltozott, új jellegzetességek váltak meghatározóvá. A közönség számára legnyilvánvalóbb jel az új kiállítási formák és stílusok elterjedése, melyek életre keltésében az új kommunikációs rendszerek megjelenése s a kultúra mediális környezetének átalakulása döntő tényezőnek tekinthető. A fő ok azonban általánosabb: a társadalom újfajta viszonya jött létre a kultúrához, az időhöz s a történelemhez. A múzeumok ezt az új jelent egész tevékenységükkel megjelenítik, leképezik s alakítják. Ennek része, hogy a kortárs életvilág sajátosságait, jellemző vagy jellemzőnek tartott jegyeit is igyekeznek megörökíteni, gyűjteményeikben megőrizni. Ez az ambíció egyszerre a jövőre tekintő s arra hivatkozó korjelenség, valamint múzeumi szakkérdések sorozatát felvető probléma. A könyv a múzeumi jelenkorkutatást e kettő egymásra vonatkoztatásában vizsgálja. E kettős megközelítés a jelen etnográfiajának körvonalait, egyes mozaikjait is felvázolja.

A könyv kéziratának elkészítése nagyjából egybeesik egy viszonylagos, bár így is jól érzékelhető korszakhatárral, amely a hazai és a nemzetközi múzeumi közegben egyaránt érvényre jutott. Mindez többé-kevésbé történeti fénybe állítja a könyvben elemzett jelenkorkutatási muzeológia törekvéseit. A bejárt út mintegy lezárult korszakként tűnik elénk, amiről ez a kötet elsőnek kísérel meg átfogó képet adni, mégpedig a résztvevő, a jelenkorkutatásban aktív, a nemzetközi kontextus fejleményeit folyamatosan mérlegelő múzeumi szakember s intézményvezető kutatómunkája alapján. A mérleget bizonyára előbb-utóbb többen és mások is megvonják majd, és születnek *külső* nézőpontot érvényesítő elemzések is. Kezdeményező szándékkal ez a kötet az ilyen újabb tanulmányokhoz is hozzá kíván járulni. Az elemzés ugyanakkor a múzeumi jelenkorkutatás újabb fejezetét, a továbblépést is megalapozza.

## II. A kutatás előzményei, módszerei, irányultsága, az elvégzett vizsgálatok

A kötet legtagabb értelemben summája másfél évtized jelenkorral kapcsolatos gyakorlati múzeumi, muzeológiai tevékenységének s idekapcsolódóan annak a szellemi tájékozódásnak, amely szükséges volt a Néprajzi Múzeumban végzett munka folyamatos korrekciójához, valamint az új utak keresésének, kijelölésének megalapozásához. A vállalkozás közvetlenül része s folytatása a személyes meggyőződésből kialakított múzeumi koncepciónak, ami a 2010-es évek elején már elsősorban az új Néprajzi Múzeum kezdeményező terveihez illeszkedett.

Szorosabb értelemben a kötet egy 2013 végén lezárt nagyobb kéziraton alapul. *A jelenkor etnográfiaja – múzeumi megközelítés* címet viselő munka az OTKA 81448. számú (sabbatical pályázati) támogatásával készült. Ez a kutatás 2010. június 1-től egy évig folyt, amelynek eredményeként született meg az ezt követő második évben a pályázatot lezáró kézirat. A kötet ennek kiegészítésével készült, figyelembe véve a mérvadó újabb szakirodalmat.

A vizsgálat elemző és szintetizáló módszert követ. Az utóbbi több összefüggésben és irányban érvényesül, elsősorban a fő téma, a jelenkorkutatás vonatkozásában, másodsorban a magyarországi és a nemzetközi gyakorlat egymáshoz való közelítésében. Az elemzés egyrészt az esettanulmányok, múzeumi kutatások, gyűjteményfejlesztési törekvések és kiállítások, az ezekre vonatkozó intézményi dokumentumok, beszámolók és kritikák feldolgozása jelentette. Másrészt jelentős mértékben támaszkodott a magyarországi múzeumi közegben szerzett személyes tapasztalatokra, s ezek módszertani, elméleti általánosítására. Harmadrészt felhasználja az európai néprajzi s részben kultúrtörténeti múzeumok vezetőivel, kurátorokkal folytatott szakmai megbeszélések, együttműködések során szerzett ismereteket. Az ilyen konzultációkat a jelzett kutatási időben szisztematikus interjúk formájában is ki lehetett egészíteni több svéd, finn, norvég, s részben

angliai, hollandiai, szlovéniai, illetve egyes német, svájci, dán, horvát, észt múzeumi kollégák „kikérdezésével”. Az európai múzeumi törekvések áttekintését a dokumentumok, publikált források elemzésén túl az a személyes ismeretségen nyugvó kettős kapcsolatháló alapozta meg, ami egyik irányban az európai etnológiai múzeumi vezetőket, a másikon pedig a közép-európai néprajzi múzeumok képviselőit fogja össze. Mindehhez járult a nemzetközi múzeumi szervezet, az ICOM 2010-ben megszervezett új bizottsága, a jelenkori gyűjtéssel és a gyűjtemények alakításával foglalkozó COMCOL munkájában való részvétel.

Az elemzés *empirikus* annyiban, hogy a jelenkor muzealizációjának lehetséges tartalmi csomópontjait részletekbe menően vizsgálja. Ezt részben az eddigi ismeretek áttekintése, kritikai vizsgálata alapján, részben lehetséges irányok taglalása szerint valósítja meg. Ugyanakkor *elméleti* irányultságú, mert szilárd – reflektált – alapot kíván teremteni mind a „jelenkor”, a „kortárs életvilág”, a „prezentizmus”, a „jelenkori örökség” s hasonló fogalmak használatához, mind a múzeumi gyűjteményképzés és reprezentáció gyakorlatához.

A monografikus igény ellenére a megközelítés átmeneti kellegű és bizonyos értelemben részleges. Több szempontból is közbülső megoldást képvisel, mert az elméleti hangsúlyok mellett sem tekinthető átfogó múzeumelméletnek, még kevésbé a jelen társadalomelméletének. Múzeumi projektek, gyűjteményalakítási programok, kiállítások példáit elméleti-módszertani szempontból közelíti meg, de azzal a céllal, hogy a jelenkor etnográfijához közelebb kerüljünk, legalább is távlatilag vagy a jövőt illetően. Ez a mindennapi élet jellemző kulturális gyakorlatainak, a kortárs társadalom átalakulásának, folyamatos változásának főbb területeit jelenti. Ezek többnyire olyan csomópontok, melyekkel kapcsolatban a hazai múzeumok még nem – vagy csak kevésbé – folytattak gyűjtőmunkát, vagy nem szenteltek ezek valamely vonatkozásának kiállítást. A tematika meghatározását lehet a programalkotás első lépésének tekinteni, de a jelenkor elméletének semmi esetre sem. Az is világos, hogy a múzeumi keret és lépték a jelenkor etnográfiját leszűkíti, ugyanakkor meg is különbözteti az akadémiai kutatásoktól – s ez a múzeum komplex társadalmi szerepe révén dinamikussá teszi, ami nagy nyereség. Ezt úgy kell érteni, hogy egy szektoriális szaktudomány kereteinél szélesebb társadalmi közegből nyer inspirációt, s rendelkezik annak a lehetőségével, hogy a tudást tágabb körbe juttassa, miközben a szakértői szerep „forró” társadalmi viták keresztútjába kerül. Ez utóbbi napjainkban egyre fontosabb kérdéssé válik, ahogy ezt az elemzés egyértelműen megmutatja.

A szerző a szorosabban vett kutatás 2013-as lezárását megelőző másfél évtizedben aktívan részt vett új múzeumi források kialakításában, jelenkori kiállítások rendezésében, külső partnerekkel való szakmai konzultációkban, tematikai, módszertani kérdések meghatározásában és tudományos kidolgozásában. Ennek alapján a kötet tehát saját eredményeiről, a témába vágó múzeumi tapasztalatairól ad számot, illetve összegzi és *szintetizálja*

a jelenkorkutatással kapcsolatos eddigi tudományos munkáját. A munkához csatolt *Melléletek* ennek empirikus háttérét körvonalazzák. Elsősorban azáltal lép túl az előzményeken, hogy áttekinti, módszertanilag és kritikailag elemzi a témába vágó nemzetközi múzeumi törekvéseket, valamint az anyagi kultúra, a materialitás témába vágó újabb elméleteit s az ilyen jellegű kutatásoknak a múzeumi keretek között felhasználható módozatait. A kötet ugyanakkor folytatása más múzeumi kérdések kapcsán megfogalmazott kutatásainak is, így többek között a Néprajzi Múzeumnak és gyűjteményeinek, kiállításainak történetét elemző korábbi tanulmányainak, és ezt az irányt teljesíti ki annyiban, hogy az etnográfiai múzeumok hagyományos gyakorlatát és mai szerepét, tudományos lehetőségeit szembesíti egymással. Műfaját tekintve *alkalmazott museum studies*ként lehet definiálni, ami egyben a *kritikai muzeológia* szemléletét is érvényesíti. Ez különbözik mind a gyakorlati, mind az intézménykritikai (bölcseleti) muzeológiától. A kritikai alapállás nem pusztán a bevett mindennapi gyakorlat, a kiállításpolitikát és a reprezentáció felülvizsgálatára, illetve módosítására, korrigálására irányul, hanem új utak, összefüggések, módszerek, elköteleződések kialakítására sarkall. Ily módon az eljárás határozottan az alapok újradefiniálására törekszik, beleértve új eszközrendszer, intézménystruktúra, működésmód kidolgozását és a múzeum társadalmi szerepének folyamatos revidálását.

A kötet elemző része három nagy fejezetből áll, amit egy összegzés zár le. Az első (a kötet sorrendjében a II.) a magyarországi múzeumi jelenkutatások négy évtizedét foglalja össze. Visszatekint az 1970-es években jelentkező kezdetekre, majd részletbe menően elemzi a 2000-es évek törekvéseit. A fő hangsúly a gyűjteményképzésen van, ebből a szempontból vizsgálja a múzeumok, etnográfus muzeológusok együttműködését, az egyes szaktudományok által is meghatározott múzeumi szakágak részvételét a múzeumi jelenkorkutatásban. Az utóbbi években (a könyv kéziratának befejezése óta) a magyarországi múzeumi szervezet gyökeresen átalakult. A hazai jelenkorkutatási muzeológia egy jó évtizedes, viszonylag látványos, aktív korszaka – az addig érvényesülő formában – véget ért. Mindebben szakmai okok épp úgy szerepet játszottak, mint a múzeumközi viszonyok átalakulása és a múzeumpolitika vargabetűinek hatása. A könyv magyarországi része az átalakulás előtti időszakot elemzi és az akkori állapotot rögzíti. Ebből adódóan a magyarországi jelenkutatások összefoglalása ma már történeti érvénnyel bír. Részben történeti forrásként is felfogható, részben egy meghatározott korszak, meghatározott szemléletű jelenkor-interpretációját képviseli. Ezt a felfogást a szerző maga is alakította a múzeumi praxis folyamatában, ugyanakkor doktori műve annak behatároltságát, korlátait is megmutatja. Ennek részleteit az általánosabb, az új nemzetközi kontextust elemző részek taglalják.

A második (a kötetbeli III.) nagy fejezet a nemzetközi múzeumi gyakorlatot meghatározó négy olyan nagyobb összefüggést tárgyal, amelyek az ezredforduló óta erőteljesen befolyásolják a jelenkori gyűjtést, illetve behatárolják a muzealizáció lehetőségeit, körülményeit és lehetséges céljait. Ezek: (1) a gyűjtemények státusa, átalakulása, (2) a digitális fordulat, az új média

megjelenése és hatása, (3) az örökség koncepciója, (4) az „új” anyagikultúra-kutatás a társadalom- és humán tudományokban. Míg az első múzeumon belüli ügy, a gyűjteményekkel kapcsolatos általános felfogásmód módosulásainak kérdése, a második és harmadik inkább a külső társadalmi, mediális és közgondolkodásbeli aspektus. A negyedik alfejezet a legfontosabb tárgyelméleteket vizsgálja, melyek teoretikus értelemben képezik hátterét az anyagi viszonyok múzeumi interpretációjának. Ezen belül hangsúlyos rész foglalkozik a Magyarországon jószerivel ismeretlen jelenkori régészet kérdésfeltevéseivel, elméletével, jellemző módszereivel, amelyek előnyösen befolyásolhatják a jelenkor etnográfiai megközelítését. Ennek a négy alfejezetnek az empirikus tartalma más jellegű, mint a magyarországi jelenkutatás intézményesülésének szentelt egységé. Itt a „konkrétumokat” az elméleti kérdések, a modellértékű példák elemzése képezi, valamint az ezekkel kapcsolatos módszertani reflexiók feldolgozása.

A harmadik (a kötetben a IV.) fejezet a jelenkori gyűjtés mai jellemző modelljeit, irányait foglalja össze. Európai kitekintésben, tematikailag széles merítésben vizsgálja (1) a hálózati gyűjtést, amely érvényesülhet egy-egy országon belüli programként, illetve újabban nemzetközi projektek keretében; (2) a dokumentáció jellegzetességeit, különböző irányultságait; valamint (3) a társadalmi részvételen alapuló jelenkori gyűjtést, gyűjteményalakítást, ami messzemenően függvénye annak, hogy a múzeum mit vall a közösség, a professzionalizmus, az autoritás és felügyelet, a gyarapítás-akvizíció és a fenntarthatóság egymással összefüggő fogalmairól s gyakorlati kérdéseiről. Mindhárom vonatkozásban lényeges kérdés, hogy miben mások a jelenkori gyűjtés mellett elhangzó mostani érvek, mint a korábbiak, mik az új célok, hogyan alakulnak a módszerek. A munka összegző tanulságok megfogalmazásával zárul.

Minden fejezetben a vizsgálódás fő irányát az határozza meg, hogy milyen tények, szempontok, összefüggések nyújtanak fogódzókat a jelenkor aktív, komplex múzeumi feldolgozásához, és ez milyen tágabb keretekbe illeszkedik. Miként konceptuálódik ebben a jelen fogalma, vagy kevésbé teoretikusan: az egyes múzeumok praxisában mi tartozik a jelenhez, amely megörökíthető vagy célirányosan megörökítendő, s mi az, ami ebből kimarad? A munka tudatosan reflektál arra, hogy a jelen szövevényes világának feltárása olyan szerteágazó intellektuális tevékenység, amelyben a múzeumi „szál” sajátos helyet vagy irányt tölt be. A múzeumi megközelítés azáltal számít sajátosnak és különlegesnek, hogy az ebben való részvétel, a reflexió és az ismeretek visszaforgatása minden más eljárásnál jobban ki van téve a tevékenység keretétől szolgáló intézmény belső és külső kényszeireinek. Egyszerűen fogalmazva: mindaz, ami a múzeumban történik, mindaz, ami múzeumi keretek között érvényesíthető nem vezethető le kizárólag tudományos koncepciókból, steril szaktudományos problémákból – illetve nem építhető pusztán ezekre. Ezek „művelése” elengedhetetlen, de az egész múzeumi tevékenység ennél jóval komplexebb módon meghatározott, és közvetlenebbül kötődik a társadalom szövetéhez, mint az akadémiai kutatás.

### III. Az új tudományos eredmények

A különböző területeket áttekintő doktori mű eredményei négy irányban vonhatók meg. Legfőbb üzenete – s ez mind a négy irányt meghatározza, azokat egységbe is fogja –, hogy a mai múzeum nem zárkozhat be önmaga történetébe, sem mint meghatározott kulturális intézménytípus, sem mint egyedi gyűjtéstörténettel rendelkező egy-egy adott intézmény. Másként: a múzeum nem csak a *múltban* felhalmozott gyűjteményi anyagból rendezett kiállításaival, ezeket feldolgozó tudományos és ismeretterjesztő publikációival, vagy itt és most folyó múzeumpedagógiai, ismeretközlő tevékenységével része a jelennek, hanem a mindenkori kortárs életkörülmények és kulturális formák reflektált interpretálásával, messzemenően bele értve ebbe a gyűjteményképzés komplex feladatkörét. A múzeum ebben a vonatkozásban is a jelennek épp úgy intézménye, mint a múltnak.

#### (1.)

Bár ez a munka elsősorban a néprajzi múzeumok gyakorlatát vizsgálja, érvényessége tágabb körű. A jelent a közvetlenül átélhető és megfigyelhető ma világának tekinti, s ez nem korlátozható egyetlen múzeumi szakterületre. Az ilyen értelemben felfogott kortárs életformák, kulturális gyakorlatok megörökítése, feldolgozása olyan feladat, ami sürgeti a hagyományos múzeumi szakterületek (szakágak) határainak felülvizsgálatát. Még pontosabban annak meghatározását, hogy a jövőben milyen típusú, illetve konkrétan mely intézményekre hárul a jelenkor szignifikáns mozzanatainak múzeumi megörökítése. Ez messzemenően intézménypolitikai, sőt kultúrpolitikai kérdés, amelynek taglalása nem volt e mű feladata. A történetileg kialakult szakágak, a megcsontosodni látszó gyűjteményi határok reflektálatlan fenntartása – a valóságban minden elkerülhetetlen átjárhatóságuk ellenére – azonban nem garantálja, hogy összmúzeumi léptékben a mából érvényes tudás képződjön, illetve maradjon az utókorra. A muzeológus választását mintha erősebben kötnék meg a gyűjtemény tárgyai – saját választásukkal –, mint az új meglátásának szükségessége. A témába vágó jelentékeny nemzetközi szakirodalom feldolgozása részben azt mutatja, hogy az új befogadását a múzeumi szakosodás továbbfejlődése segíti elő – lévén, hogy a kettő egymás függvénye. A speciális tárgykörű új múzeumok szaporodása az örökség eszmekörének eszkalálódásával is összefügg. A fragmentáltsággal szemben a hálózati együttműködés kikerülhetetlennek tűnik, legalább is bizonyos irányok, célok mentén és nem valami ideális, totális, mindent magába foglaló szisztéma kiépítésével. Belátható ez főleg akkor, ha a jelen múzeumi megörökítését-feldolgozását elvileg minden múzeumi szakterületre érvényes kollektív kötelezettségnek tekintjük. A ma muzealizációja ugyanakkor egy másik irányt is jelez, ami a tudományköziség, a posztdiszciplinaritás kérdésébe vág. Ez – többek között – ismét csak felveti a határok fenntarthatóságának problémáját, a múzeumi szakterületek egymáshoz való viszonyát, illetve a szakismeretek diszciplináris

kötöttségeinek oldását, felülvizsgálatát. Elméleti síkon mindez úgy is felvethető, hogy az egyes mai szakmúzeumok vajon továbbra is „beszoríthatóké” egy-egy szaktudomány rendszerébe, illetve ezek sajátos – az oktatást, tudománynépszerűsítést szolgáló – „kimeneteinek” tekinthetők.

(2.)

A vizsgálat több lépcsőben is érzékelhetővé tette, hogy a múzeum elveszítette privilegizált helyzetét a kulturális dokumentumok felhalmozásában, őrzésében, az erre alapozott tudástermelésben és közvetítésében egyaránt. Ezt a radikális gyorsasággal kiépült új mediális környezet és a múlttal, a kulturális értékkel kapcsolatos társadalmi újrarendeződés váltotta ki. A vizsgálat azt is megmutatja, hogy az új hatások a tagadhatatlan frusztrációk, tanácstalanságok ellenére új lehetőségeket jelentenek a múzeumok számára. Már önmagában az eddigi gyakorlat, az automatizmusként érvényesülő szakmai előfeltevések (máskülönben a tudományos gyakorlat nélkülözhetetlen preconcepcióinak) reflexív végig és újra gondolása, egyértelmű kifejtése ide tartozik. Előrelépésnek tekinthető, hogy a gyakorlat új formái, új stílusai és új céljai fogalmazódnak meg mind a digitális fordulat, mind a participatív szemléletmód kontextusában. A részvételen alapuló (jelenkori) gyűjtés az örökségképzés folyamatában hoz létre kapcsolatot a társadalom és a múzeum között, mégpedig a kulturális tartalom – tárgyon (kulturális dokumentumon) – keresztül. Ennek során mindhárom pólus (társadalom, múzeum, tárgy) aktív, hatással vannak egymásra, kölcsönviszonyok módosítják a kiindulási állapotukat. A participációs gyűjtési elv a tárgyak relációs, kapcsolatépítő és -fenntartó ontológiáját erősíti meg számunkra. (Ennek tárgyelméleti hátterét a munka a második rész negyedik alfejezete tárgyalja). *Ez is* közrejátszik abban, hogy a máról milyen múzeumi képet alakítunk ki, továbbá segít megérteni, hogy milyen kép *alakul* ki – sokszor érthetetlen módon, akaratunktól függetlenül.

(3.)

A szorosabban vett participációs gyűjtés elvi-módszertani, szakmuzeológiai vitáinak vonatkozásában a kötet azt az álláspontot képviseli, hogy a részvétel a múzeum relevanciáját tágítja és erősíti, nem pedig a múzeumi kompetenciák lebontásának trójai falovát testesíti meg. A kérdésben felmerülő viták két metodikai szintet érintenek, melyek egyben a *gyűjtés 2.0* értékét megadják. Egyrészt a partnerség és a „közösség”, az együttműködő „csoport”, az „egyén” körülhatárolását, másrészt a kutatás, a gyűjtés céljának meghatározását. Ha világosan definiáljuk a dokumentációt, a gyűjtés célját, tartalmi és szociális dimenzióit („mélységét”, „kiterjedését”), valamint körülményeit, s ezeket hozzárendeljük a megőrzített kulturális dokumentumokhoz (tárgyhoz, információhoz), akkor kódoljuk – azaz a jövőben rekonstruálhatóvá tesszük – a szelekció kritériumait. A gyűjteménybe került tárgy vagy dokumentáció forrásértéke ezáltal tartalmazza az adatfelvétel idejének választási kritériumait. Ez tulajdonképpen standard muzeológiai elv, az ilyen információkat elvileg a hagyományos nyilvántartási rendszer szabályai szerint is rögzíteni kell. De ugyanakkor itt többről van szó: a gyűjtési stratégia alakításáról, mégpedig oly módon, hogy a „mit gyűjtsünk”

sablonos kérdését felváltjuk azzal, hogy „mit, milyen kontextusban, milyen megközelítésben, milyen más múzeumi tevékenységhez kapcsolódóan, milyen partneri viszonyban” teszünk – ebből próbálunk az extenzívebb adatfelvétel, kutatás vagy tárgygyűjtés érdekében stratégiai hálót szőni. Ebben a helyzetben még egy nagy, országos gyűjtőkörű múzeum is meghatározhat olyan programot, melynek célja valamilyen, nem kurátori elveket megtestesítő részvételi gyűjtemény létrehozása. A kontextus alapos ismeretén és az egyeztetési folyamat minőségén múlik, hogy ennek milyen eredménye lesz. Ugyancsak az így feltett kérdés lehet a módszertani alapja a kiállításcentrikus kortárs gyűjtésnek, mely az új, mai jelenségek muzealizációjában tapasztalhatóan a leggyakoribb és legösztönzőbb eljárás. Az elemzett példák azt igazolják, hogy a társadalmi részvétel ezt a típusú gyakorlatot – mint komplex jelenkutatást – erősíti, elevenné teszi.

#### (4.)

A kötet különböző országokból vett, különböző elképzelések alapján végzett jelenkutatási példák sokaságát mutatja be és elemzi. Ezek összefoghatók azzal a kettős kérdéssel, hogy miként viszonyulnak a „gyűjts ma”, „áss ott, ahol állsz” imperatívusza és az e mögött rendszerint megbúvó automatizmus, a „gondolkozz később” tanácsstalansága között feszülő dilemmához. A mindent gyűjteni akarás, de még az egyedi jelenkori artefaktumok, dokumentumok megőrzése is alapvetően abban a célképzetben fejeződik ki, hogy mindennek a jövő ad értelmet: *mentünk*, a jövőnek gyűjtünk, múltunkat a jövőnek szolgáltatójuk, miközben csak a történeti távlat mutatja majd meg, hogy mi volt jelenünk jellegzetessége. A gyakorlat azonban ennek inkább korlátozó voltát, bénító erejét mutatja

A kötet amellett teszi le a voksot, hogy a jelen nagy potenciálokkal rendelkezik a múlt csarnokában. Ehhez le kell bontani a jelenkutatással szemben gyakorta hangoztatott „történeti távlat nélkül nem lehet” totalizáló diskurzust, legalábbis annak fő okként privilegizált uralmát. Ellenvéleményként szokás mondani a jelenkori dolgokkal foglalkozó intézményekre: igen, de ez nem múzeum, hanem kiállítóhely, kultúrház, játszótér stb., ahol nem a gyűjteményekben rögzült kollektív tapasztalatokkal szembesítik a látogatót. Ám nem kell a múzeum definícióját elvetni – *gyűjtemény* alapú intézmény –, hogy a muzeológus a mában termelődő tapasztalatokat, mentalitásokat szolgáltassa meg, mert ezt a kulturális tartalom révén teszi meg. A kiállítást pedig a jelenkori gyűjtés kontextusában újra definiálható: nemcsak reprezentáció, ismeretterjesztő bemutatás, display, hanem ásatási leletegyüttes, rögzíthető kulturális *assemblage*.

A múzeumi jelenkutatás a *felszínre hozatal*, a nyilvánossá tétel, s kevésbé a gyűjteménybe mentés aktusa miatt válik itt és most társadalmilag relevánssá. Ideális esetben ez a kettő összekapcsolódhat. A svéd múzeumi jelenkutatás negyedszázados története ezt a jelentős szemléletváltozást mutatja. A mai gyűjtés, a jelen dokumentációja önmagában – „a jövőnek” – túlzottan steril és körvonalazatlan múzeumi cél. A gyűjtemény ugyanis

óhatatlanul a benne lévő tárgyak, információk „be- és elzárásához” vezet. A megőrzés céljával a mindennapi életből való „kiemelés” ugyanazon gesztussal az „eltüntetés” veszélyét hordozza. Ezért a kortárs életvilág muzealizációjának lételemévé kell tenni a megmutatást, a hozzáférés folyamatosságát. A *megmutatás*, a látvány ugyanis értelmez és tudatosít kulturális formákat, napvilágra hoz társadalmi mozgásokat, rejtett összefüggéseket, megmutat nem ismert folyamatokat. Mindig vannak észrevétlen, megtagasztalhatatlan jelenek, tehát szükség van arra, hogy felszínre kerüljenek. A társadalom azáltal lesz érdekelt a jelenkor sajátosságainak múzeumi szemlélésében, ha annak számára is új értelmet adó értelmezésével szembesül. Mindez saját konstrukciónk kortárs életünkről, nem pedig semleges információk továbbítása a jövő részére. A „pillanat etnográfija” minket mint dokumentátorokat, gyűjtőket, kortárs értelmezőket is leír és kifejez, nem csupán adatot szállít a bölcs(ebbnek vélt) utókor számára. Épp ebben áll nélkülözhetetlen ereje, a jövőt a mán keresztül szolgáló fundamentuma.

A társadalmilag szenzitív kérdések vizsgálata megerősíti vagy, ahol ez új célként jelentkezik, létrehozza a múzeum társadalmiplatform-szerepét. A múzeumnak mint kontakt zónának inspiratív metaforája mára kicsit elkoptatottá vált, illetve szinte azonosult a múzeum fogalmával. A túlhasználtság jellemzően az alulértelmezettséggel jár együtt. Az eskaláció szinte minden múzeumi tevékenységet ily módon láttat, kontakt zóna a tárgy, a múzeumi website, a kiállítás, a múzeumpedagógiai program, holott mindezek leginkább a látogatói megtekintés, részvétel alapjait jelentik. Természetes, hogy kontaktus jön létre a kiállításnéző és a műtárgy között, s a műtárgyon át egy kultúrával, történeti korszakkal vagy esztétikai minőséggel. Ósrégi történet, tisztában voltak ezzel az „új muzeológia” előtti nemzedékek is. A koncepció ennél többet, fontosabbat tartalmaz: a földrajzi, társadalmi távolságok mélyebb jelentőségűek, a múzeum az eltérő pályákon, különböző hatalmi erőterekben mozgó aktorok és értékrendszerek közötti kölcsönös, de szükségképpen aszimmetrikus kapcsolatát hozza létre. A megmutatás „rejtett kontaktus”, melynek során *egyenlőtlen* helyzetű felek – *aktánsok* – találkoznak. A létrejövő kontaktusban ezek a különböző pályák kereszteződnek és szembesülnek, ami csak ritkán tudatosul, de a kontaktzónák dinamikája ebből származik. Hasonló a helyzet a jelenkori etnográfiaiban is, bár a saját társadalom és a kortárs életmegnyilvánulások „ismerősnek” hatnak. Éppen ezért kell a divergáló pályákra és ellentétes hálózatokra jobban odafigyelni. A mai kutatások azt mutatják, hogy a *kontaktus* nem is elegendő, összekapcsolódásra van szükség. Az összecsiszolódást, az aszimmetriák enyhítését a múzeum demokratizálódása teheti lehetővé, mely a jelen láthatóvá tételének – muzealizációjának – professzionális folyamatát szükségképpen társadalmasítja.

Összességében: új terep, új metaforák mellett új értelmet is kell keresni a múzeumi tevékenységnek. A jelenben való mozgás egyszerre jelent kapcsolatkeresést és kommunikációt, egészen pontosan: a kapcsolat fórumát és a kommunikáció módját. Hogyan beszél, hogyan cselekszik a múzeum? Radikális következményekkel jár, hogy a múzeum sajátos intézmény, és

beszéde, beszédmódja is sajátos. Mint tudományos műhely és kutatóhely eltér az akadémiai rendszertől. Alkalmazott jellege különbözteti meg leginkább, valamint ennek a következménye: a kutatói vagy egyetemi szféránál szélesebb társadalmi nyilvánosság elérése. A nyilvánosságban játszott szerep és a közvetlen társadalmi hatás elsősorban a kiállítások nyomán valósul meg, a gyűjtemény nem áll a figyelem homlokterében, jóllehet, a múzeum kiállítási tevékenysége hagyományosan ezen alapszik. A néprajzi-antropológiai múzeumok „alkalmazotti” szerepét azonban a tudományosság *eltérő* és nem „alacsonyabb fokozatú” típusának kell tekintenünk. Szemben a régi felfogással: a múzeum nem illusztrálja az elméleteket, hanem akár létre is hozhatja őket. Ehhez járul, illetve ezt alapozza meg, hogy a tárgyak és a gyűjtemények nem önmagukban alkotóelemei a tudományos diskurzusnak, hanem egész létrehozási és felhasználási mechanizmusukkal, a felfedezéssel, az azonosítással és a tárgyközi kapcsolatok megállapításával, kidolgozásával. Az a nézet, miszerint a gyűjtemény társadalmi viszonyok és materiális hálózatok foglalata, azzal a következménnyel jár, hogy ez a hálózati zártság belülről is változékony. Mindez szükségszerűen átalakítja a múzeumi tevékenységet, de a gyűjteményekről való tudományos diskurzust is, miközben megerősíti, hogy a mai társadalmi múzeum a *jelenlét* intézménye.

#### IV. A doktori mű témaköréből készült publikációk jegyzéke

##### Önálló művek

*Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok.* Budapest, Gondolat, 2003.

*National Preventive Conservation Strategy in Hungary, 2003–2010.* Budapest, Museum Preservation Programme, 2008. (Museum Conservation Booklet, 5.)

##### Szerkesztett művek

*A Néprajzi Múzeum gyűjteményei.* Főszerk.: FEJŐS ZOLTÁN. Budapest, Néprajzi Múzeum. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2000.

*Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása.* Szerk.: FEJŐS ZOLTÁN. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2003. (MaDok-füzetek, 1.)

*Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény.* Budapest, Szerk.: FEJŐS ZOLTÁN – FRAZON ZSÓFIA. Budapest Néprajzi Múzeum, 2004. (MaDok-füzetek 2.)

*Jelentésteli tárgyak.* Szerk.: Fejős Zoltán – Frazon Zsófia Budapest, Néprajzi Múzeum, 2005. (MaDok-füzetek, 3.)

*Plasztik művek. Alternatív műanyagtörténet a celluloid könyvtáblától a felfújható fotelig.* Szerk.: FEJŐS ZOLTÁN – FRAZON ZSÓFIA. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2006. (MaDok-füzetek, 4.)

*Műanyag.* Szerk.: FEJŐS ZOLTÁN – FRAZON ZSÓFIA. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2007.

*Pillanatképek a mából. A kortárs kultúra múzeumi feldolgozása.* Szerk.: FEJŐS ZOLTÁN – FRAZON ZSÓFIA. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2007. (MaDok-füzetek, 5.)

*Kortárs ruha-tér-kép.* 2007. december 12.–2008. március 16. Szerk.: FEJŐS ZOLTÁN – FRAZON ZSÓFIA Budapest, Néprajzi Múzeum, 2007. (Kamarakiállítások, 14.)

*Babáink könyve. A kortárs tárgykultúra egy metszete.* Szerk.: FEJŐS ZOLTÁN. Budapest. Néprajzi Múzeum, 2009. (MaDok-füzetek, 6.)

## Tanulmányok

Útmutató néprajzi gyűjtemények értelmezésére. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei.* Budapest, Néprajzi Múzeum, 2000. 9–49.

Ma-dok. Javaslat a kortárs jelenségek múzeumi vizsgálatának megszervezésére. *Magyar Múzeumok*, 8. évf. 2002. 3. sz. 18–21.

Jelenkorkutatás és néprajzi muzeológia. In FEJŐS Zoltán (szerk.): *Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása.* Budapest, Néprajzi Múzeum, 2003. 9–24. (MaDok-füzetek, 1.)

MaDok: egy kollektív jelenkutatási program körvonalai és intézményi keretei. In FEJŐS Zoltán (szerk.): *Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása.* Budapest, Néprajzi Múzeum, 2003. 115–120. (MaDok-füzetek, 1.)

Az etnográfiai jelen mint időszemléleti probléma. In K. HORVÁTH ZSOLT – LUGOSI ANDRÁS – SOHAJDA FERENC (SZERK.): *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére.* Budapest, Hermész Kör – Osiris, 2003. 65–74.

Néprajz, antropológia – a kulturális örökség és az emlékezet kategóriái. In GYÖRGY Péter – KISS Barbara – MONOK István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005. 69–76.

Esszé egy késről. In FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.): *Jelentésteli tárgyak.* Budapest, Néprajzi Múzeum, 2005. 28–39. (MaDok-füzetek, 3.)

MaDok – jelenkorkutatás, szemléletváltás, intézményi reform. *Múzeumi Közlemények*, 2007. 1. sz. 57–74.

Műanyag a Néprajzi Múzeumban. A kiállítás mint terep. In FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.): *Műanyag.* Budapest, Néprajzi Múzeum, 2007. 14–23.

Dominóból Rubik-kocka. In FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.): *Pillanatképek a mából. A kortárs kultúra múzeumi feldolgozása*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2007. 9–17. (MaDok füzetek, 5.)

Múzeumi utak a „high pop” és a „slow food” vidékén. *Múzeumi Közlemények*, 2008. 1. sz. 16–28.

A kánon felbomlása. Tárgyak, történetek és vizualitás a (néprajzi) múzeumokban. *Árgus*, 2008. 1. sz. 108–124.

Exhibiting Plastic. Ways of Touching Modern Material Culture. In KORKIAKANGAS, PIRJO – LAPPI, TIINA-RIITTA – NISKANEN, HELI (ed.): *Touching things. Ethnological Aspects of Modern Material Culture*. Helsinki: Finnish Literature Society, 2008. 63–82.

Lapok egy lehetséges babakönyvhöz. In FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.): *Babáink könyve. A kortárs tárgykultúra egy metszete*. Néprajzi Múzeum, 2009. 9–31. (MaDok-füzetek, 6.)

Szükséges-e ma Magyarországon roma múzeumot létrehozni, és ha igen, minek a bemutatása legyen a feladata? (Válasz körkérdésre.) *Múzeumcafé*, 5. évf. 2011. 24. sz. 26–31.

Milyen feladatai vannak napjainkban a néprajzi gyűjteményeknek, és hogyan jelenhet meg korszerűen ezek eredménye a tárlatokon? (Válasz körkérdésre.) *Múzeumcafé*, 6. évf. 2012. 3. sz. (31. sz.) 29–32.

Inštitucionalizácia múzejného výskumu súčasnosti v Maďarsku. In LETENAYOVÁ, Zdenka – ŠEVČÍKOVÁ, Eva (zostav.): *Múzejná dokumentácia druhej polovice 20. storočia na slovensku. (Problematika komplexnej múzejnej dokumentácie obdobia po roku 1989)* Zuberec, 17.–18. október 2012. *Zborník príspevkov z konferencie*. Zuberec, Zväz múzeí na Slovensku, 2012. 49–57.

Az évszázad és az én világa. Diskurzusok az „egy tárgy” muzeográfiájában. *Néprajzi Látóhatár*, 22. évf. 2013. 2. sz. 32–65.

Konzervdoboz és farmernadrág – a mindennapiság tárgyi megközelítései. In BÓDI Jenő – MAKSA Gyula – SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.): *A mindennapi élet mint téma & mint keret*. Budapest–Pécs, Gondolat – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2014. 29–43.

A mindennapi múzeumi gyűjtése. In ORBÁN Katalin – GÁCS Anna (szerk.): *Emlékkerti kőoroszlán. Írások György Péter 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE BTK, 2014. 313–322.